

F. AMODEO, M. J. CEREGHINO, *TRIESTE E IL CONFINE ORIENTALE TRA GUERRA E DOPOGUERRA*
vol. I, 1941-1945, Trst, 2008.

Knjiga pod nazivom *Trieste e il confine orientale tra guerra e dopoguerra 1941-1945* (u prijevodu: *Trst i istočna granica za vrijeme rata i nakon rata 1941. – 1945.*) jedna je od četiri sveska u književnom nizu pod zajedničkim nazivom *Top secret*, a niz objavljuje novinsko poduzeće *Il Piccolo* iz Trsta.

Djela su napisali autori Fabio Amodeo i Mario J. Cereghino. Pisac i novinar F. Amodeo rođen je u Trstu 1945. godine, a idejni je začetnik pa, zatim, i realizator serije s brojnim svescima pod nazivom *Storia per immagini (Povijest preko slika)*, koja govori o Republici Italiji – provinciji Friuli Venezije Giulije, odnosno o njezinim gradovima. Tako je o Trstu objavljeno šest svezaka, o Gorici, Monfalconeu i Gradu četiri sveska, o Udinama i Friuliju općenito šest svezaka te o Pordenoneu četiri sveska. Novinar je aktivan u brojnim dnevnim listovima, kao što su *Il Piccolo*, *Alto Adige*, *Cronaca del Nord Est* itd. Istodobno je i docent povijesti fotografije na DAMS-u (Discipline delle Arti, della Musica e dello Spettacolo – Grane umjetnosti, glazbe i kazališta), dodiplomskom studiju Sveučilišta u Trstu. Drugi autor, M. J. Cereghino, rođen je u Buenos Airesu 1959. godine. Bavi se znanstvenim istraživanjima i proučavanjima te je koristio vrela iz europskih, sjevernoameričkih i južnoameričkih arhiva. Suraduje u novinama i časopisima u Europi i Južnoj Americi kao što su npr. *La Repubblica* (Rim), *La Vanguardia* (Barcelona), *Carta Capital* (San Paolo).

Četiri sveska pod nazivima *Secret* i *Top secret* obuhvaćaju razdoblje Drugoga svjetskog rata i poslijeratno doba. Knjige su temeljene na sadržajima brzojava, izvještaja, pisama, memoranduma i fotografija *Foreign Officea*, *War Officea* i *Intelligence Servicea*, čuvanih u *Public Record Officeu* Kew Gardensa, u jednome od najvažnijih arhiva na svijetu, smještenom u okolici Londona. U spomenutim dokumentima, koji, većinom, nikada nisu bili izdani, radi se o nacifašističkom napadu na Jugoslaviju 1941. godine, o nastanku vojske maršala Tita, o napetostima na istočnoj granici, o "hladnome" ratu između Istoka i Zapada, o poslijeratnim događajima te kako se sve to odražavalo na današnju regiju Friuli Veneziju Giuliju.

Prvi svezak, pod nazivom *Trst i istočna granica za vrijeme rata i nakon rata 1941. – 1945.*, podijeljen je u devet poglavlja, od kojih se svako bavi određenom temom,

odnosno određenim događajem, koji je prikazan iznošenjem, po mišljenju autora, primarno na temelju činjenica, i to kroz dokumente iz tog razdoblja, koji su prevedeni i prikazani. Knjiga započinje poglavljem *Balkanska zamka*. U njemu pisci uvode čitatelja u temu cijele knjige, a započinje s godinom 1941., kada se postavlja pitanje upravo regije Friuli Venezije Giulije, na granici prema Kr. Jugoslaviji i u počecima njezina raspada. Upoznaju čitatelja s političkom situacijom toga doba, kada udruženi Nijemci (nacistički Reich) i Talijani (fašistička Kr. Italija) napadaju Kr. Jugoslaviju 6. travnja 1941., te govore o njihovim nastojanjima da dođu do Rusije, tj. SSSR-a. Opisuju situaciju u Beogradu te kako je "vladar" Pavle Karađorđević, koji je zamjenjivao tada još maloljetnog Petra Karađorđevića, svrgnut s vlasti i protjeran iz Jugoslavije. Zatim je tu spremanje Njemačke za Operaciju Barbarossa, tj. njemačku invaziju na Sovjetski Savez, koja se zbila 22. lipnja 1941. godine, te potreba Berlina da kontrolira stanje na cijelome Balkanu. Nakon toga napada, u cijeloj Europi započinju se aktivirati otpori inspirirani, kako autori kažu, komunizmom. Osim komunisti, u Jugoslaviji, kažu autori, pokreću se i mnogi vojnici i ljudi vjerni vladi Petra Karađorđevića, prebjeglog u London; oni se javljaju pod imenom četnici, i to pod vodstvom pukovnika Draže Mihajlovića. Spominje se i stvaranje hrvatske fašističke države, Nezavisne Države Hrvatske (NDH) pod vodstvom poglavnika Anta Pavelića i govori se o djelovanju njegovih ustaša.

Jugoslavija, iako bez vladara, međutim za vođu je dobila jakog i sigurnog Josipa Broza Tita. Dan je i Titov životopis te se neprestano spominje Titova vojska ili "titini", kako je nazivaju autori, koja je bila velika smetnja i Saveznicima i Talijanima za ostvarivanje njihovih ciljeva. Tu se nalazi i Churchillova poruka *Foreign Officeu* iz 1945. godine, a tiče se njegova nepovjerenja u Tita; to je najnapetije doba u odnosima između Saveznika i Titovih pristalica.

U drugom poglavlju, pod nazivom *Pisma iz Jugoslavije*, dana je korespondencija između Slovenije i Hrvatske te su *Foreign Officeu* upućena pisma u London o događajima u Jugoslaviji. Autori smatraju da su ona jedini pisani dokazi za tamošnje stanje, s obzirom na to da je 1941. i 1942. g. Jugoslavija bila rascjepkana, a na cijelom teritoriju vladale su borbe. Tako je prikazano slovensko pismo iz jeseni 1941. g. o događajima u Sloveniji, zatim dosje o situaciji u Istočnoj Sloveniji (Prekmurje), koju je okupirala Mađarska, za koju se kaže da je malo profinjnijim metodama od Nijemaca Slovencima branila kulturu i jezik te da je i ona odvodila ljude u koncentracijske logore. Zatim, navedena su pisma koja svjedoče o nacističkoj deportaciji Slovenaca iz Sjeverne Slovenije, s ciljem germanizacije i pridruživanja tih dijelova austrijskim zemljama te odvođenju ljudi u koncentracijske logore. Prikazan je i dosje o odvođenju svećenika s okupiranih područja u logore te o uništavanju

crkvene baštine i knjižnica. Tu je i okupacija Ljubljane te djelovanje tamošnjega talijanskog okupatora, kao i prisilno mijenjanje imena ulica te uklanjanja spomenika Karađorđevićima. Situacija u Sloveniji, kako kažu autori, bila je grozna, a ona u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini bila je još gora. Dokaz su tomu pisma iz Hrvatske koja svjedoče o talijanskoj okupaciji Dalmacije i masakru Srba, zatim kako Balkan 1942. g. počinje biti rusko bojište. Govori se i o nesposobnosti talijanske vojske.

U istom izvještaju riječ je i o djelovanju četnika u Crnoj Gori te o djelovanju partizana u riječkome zaleđu. U listopadu 1942. g. teška situacija navodi kraljevsko-jugoslavensku vladu u progonstvu i diplomatske izaslanike (posebno vatikansko) da izvijeste prijateljske zemlje o strahovitim događanjima kao što su ubijanje talaca u Splitu, Zloسلu (današnjem Pirovcu), Crikvenici, Jelenju, Kastvu, Ljubljani, Ilirskoj Bistrici, Trstu itd.; zatim o deportaciji "sumnjivih obitelji" iz Hrvatske i Slovenije; govori se i o ubijanju Slovenaca u Gorici i Trstu te je dan popis obalnih mjesta, kao što su primjerice Karlobag, Šibenik, Bistrica, koja su okupirana, a njihovi su centri sravnjeni sa zemljom (str. 34), što je, međutim, povijesno netočna tvrdnja.

Treće poglavlje bavi se temom *Dogovor u Napulju* između Tita i Churchilla koji se zbilo u kolovozu 1944. godine (dogovor je postignut u Caserti kod Napulja, kako se i kaže u sljedećem poglavlju). Od sredine 1943. g. Churchill želi imati pod kontrolom sovjetski utjecaj na partizane, kako kažu, na Narodnooslobodilačke partizanske odrede, dakle u okviru njih, i na NOV i PO Hrvatske te želi od njih napraviti pravu vojsku kako bi bila još efikasnija u borbi protiv Nijemaca. Nakon kapitulacije Kr. Italije, 8. rujna 1943. godine, Talijani bježe, dio ih prelazi Nijemcima, dio ide u partizane, a neki su odvedeni i u logore. Churchill šalje Titu svojega čovjeka, Fitzroya Macleana, mladog diplomata i vojnika kako bi kontrolirao događaje u Jugoslaviji. U Napulju, tj. Caserti, sastaju se Churchill i Tito – britanski vođa želi ojačati svoj utjecaj na potonjeg. Autori nam daju detaljan opis njihove odjeće, onoga što su konzumirali i gdje su bili smješteni; tako je priložena i poruka s detaljima smještaja za Churchilla koja uključuje i popis alkoholnih pića i cigara. Osim toga dani su i transkripti prve minute razgovora između dvojice dužnosnika 12. kolovoza 1944. g. i jedne minute razgovora o pitanju Istre 13. kolovoza. Pitanje o Istri na kraju ostaje otvoreno, jer, bojeći se sovjetskog utjecaja na Jugoslaviju, Englezi inzistiraju na tome da im Tito priopći sve svoje namjere; ali on se diplomatski izvlači.

Četvrto poglavlje zove se *Rebus u Caserti*. Naime, pitanje Friuli Venezije Giulije aktualizira se u siječnju 1945. godine. Jasno je da se jugoslavenski i saveznički planovi ne poklapaju, stoga britanski general Harold Alexander, zapovjednik savezničkih snaga u Italiji, poziva svoje najvažnije političke i vojne savjetnike na dogovor. On govori da je bitno da Saveznici kontroliraju Trst i linije komunikacije s Austrijom.

Drugi govornik, sjevernoamerički, Alexander Kirk iznosi stajalište SAD-a, a to je da teritoriji koji su pripadali Italiji do 1939., uključujući Zadar i jadranske otoke – budu pod "Gma", tj. Governo Militare Alleato – Saveznom vojnom vladom. Sljedeća osoba bio je američki kontraadmiral Ellery W. Stone, koji je podupirao Kirkovo stajalište, a posljednji Harold Macmillan iz Ministarstva vanjskih poslova Velike Britanije, koji je dijelio Alexanderovo mišljenje. Dakle, Saveznici trebaju okupirati Trst kako bi mogli krenuti prema Austriji. Ali, sve se mora raditi uz Titovo znanje i pristanak. U Caserti se sve svodi na raspravu o Friuli Veneziji Giuliji, ali se izbjegava da ona postane politički problem. Uglavnom, može se zaključiti da su Saveznici, što se tiče sporne regije, spremni na sve kako bi sebi osigurali kontrolu nad Trstom i nad komunikacijskim linijama s Austrijom. No i taj minimalni cilj postaje sve teži s obzirom na Titovu blizinu.

Sljedeće poglavlje zove se *Savjetovanje u Beogradu*. Naime, ujesen 1944. g. pojačava se talijanski strah za budućnost Trsta. Plan je ubrzati povlačenje Nijemaca iz Trsta kako bi se mogao okupirati grad i pružiti otpor Titovim partizanima. U međuvremenu Alexander odlazi u Beograd. Autori iznose Alexanderov izvještaj nadređenima s početka ožujka 1945. g. o sastanku s Titom, u kojem kaže da Tito prihvaća Saveznu vojnu vladu u Friuli Veneziji Giuliji i da Saveznici mogu tamo vladati, ali da se moraju oslanjati na Jugoslaviju. Dakle, Alexander želi imati kontrolu nad lukom Trst, željezničkim putovima i telegrafskom linijom Rim – Beč, a to bi osigurala Savezna vojna vlada. Istočni dio Friuli Venezije Giulije kontrolirala bi Jugoslavija. Zaključak izvješća ponovno je potvrđivanje jugoslavenskog uključenja u Governo Militare Alleato, tj. Saveznu vojnu vladu, kao i na dogovoru u Caserti. Tito sa sastanka odlazi bez ikakva obećanja.

Budućnost na karti ime je šestog poglavlja knjige. Započinje zimom 1944. – 1945. godine, kada su nacisti već počinili sve moguće zločine. U raznim dokumentima i pismima nastavljaju se pojavljivati Trst, Istra i Friuli Venezia Giulia, a Saveznici ne nalaze jednoglasnu poziciju. Tada se pojavljuje i, kako kažu autori, jedan od najviše iznenađujućih dokumenata iz britanskih *National Archivesa*. Tu su iznesena stajališta Saveznika koji žele riješiti u Caserti pitanja o Friuli Veneziji Giuliji: što učiniti, gdje se zaustaviti, kakvo stajalište zauzeti prema Jugoslaviji. Alexander opet potvrđuje da želi Trst, linije komunikacije s Austrijom, telegrafski kabel Rim – Beč, te smatra da se administrativno pitanje Friuli Venezije Giulije treba riješiti čim prije. Memorandum od 4. travnja 1945. g. pod nazivom *Administration of disputed areas formerly under Italian rule: Memorandum by the British members* (Upravljanje spornim zonama formalno pod vodstvom Italije: Memorandum britanskih članova) zapravo je izvješće u kojem se izlažu prihvatljiva i neprihvatljiva rješenja za Friuli Veneziju Giuliju; a mnoga od njih

kasnije će se i dogoditi, u krizi koja je trajala od travnja do lipnja 1945. godine. Prema memorandumu, Savezna vojna vlada u Friuli Veneziji Giuliji uključuje tadašnju Rijeku i kvarnerske otoke, a isključuje Zadar, Tarvisio (slovenski Trbiž) i okolicu. Slovenska administracija, koja tamo djeluje, bit će pod savezničkom upravom.

Britanci predlažu tri moguće opcije: a) Savezna vojna vlada svoju oblast treba proširiti na čitavu Friuli Veneziju Giuliju, dok bi jugoslavenska vlada djelovala preko civilnih vlasti; b) jugoslavenska vlada i vojska povlače se s područja Friuli Venezije Giulije, a ulazi Savezna vojna vlada koja će surađivati s civilnim vlastima; c) srednja opcija: Savezna vojna vlada proširuje se na Friuli Veneziju Giuliju, odvojenu od ostatka Italije, kojom će upravljati vojska uz pomoć Savezničkog savjeta tj. predstavnika vlade Velike Britanije, SAD-a, SSSR, Jugoslavije i Italije.

Uz iznesene opcije, za svaku su dane i negativne strane. Tako se dolazi i do četvrte opcije po kojoj se Friuli Veneziju Giuliju treba podijeliti na dvije zone, od kojih bi zapadni dio došao pod Saveznu vojnu vladu, a istočni dio pod Jugoslaviju. Predložene su dvije linije, kao i podjele, što je prikazano na priloženoj karti. Autori kažu da se na taj način, u travnju 1945. godine, Saveznici približavaju Trstu, iako ne postoji nijedan dokument koji bi to dokazao.

Sedmo poglavlje nosi naslov *U čekanju reda*. Budući da od travnja do lipnja vlada u potpunosti nesređeno stanje, svi se pokušavaju iz njega izvući. U travnju 1945. godine umire američki predsjednik Franklin Delano Roosevelt, a na njegovo mjesto dolazi Harry Truman, koji je tri mjeseca bio na mjestu potpredsjednika i koji nije u potpunosti bio upućen u događaje; stoga je imao velike poteškoće pri donošenju odluka. Englezi opet sumnjaju na Tita i na njegove odnose s Rusima, a dolazi pismo u Washington kako je Tito uvjeren da će Istra i Trst biti jugoslavenski. Alexander želi Trst po svaku cijenu i planira okupaciju Friuli Venezije Giulije. Predsjednik Truman dopušta Alexandru da realizira što želi, ali u suradnji s Rusima i s Jugoslavijom. Iz Washingtona dolazi naredba Alexandru, ali prekasno: Savezna vojna vlada treba biti u cijeloj Friuli Veneziji Giuliji, uključujući Rijeku i kvarnerske otoke, a isključiti Zadar, Tarvisio i okolna područja, koja su prije 1919. g. spadala pod austrijsku pokrajinu Korušku (netočno; naime, Dalmacija je bila pokrajina s centrom u Zadru, u okviru austrijskoga dijela Habsburške Monarhije), a onda su ušle u talijansku pokrajinu Friuli (točnije 1920. i 1924.). U slučaju da jugoslavenske snage ne poštuju taj plan, mora se konzultirati Savezna komanda bez poduzimanja ičega. Budući da partizani to odbijaju, navedeni plan postaje nemoguća misija. Saveznici na kraju zaključuju da minimalno traže Trst i linije komunikacije s Austrijom.

Sljedeće poglavlje zove se *Tijek i epilog*. Saveznici između 30. travnja i 1. svibnja 1945. g. shvaćaju da su izgubili i Trst. U knjizi je prikazano Churchillovo alarmantno

pismo Trumanu u kojem govori da će Tito zauzeti kontrolu nad Friuli Venezijom Giulijom i okupirati Trst, Pulu i Rijeku te da je neizbježno da Alexander napadne Trst s mora, bez znanja Rusa i Tita; i to samo stoga da Saveznici, na taj način, postanu osloboditelji od Nijemaca, dok bi Jugoslaveni postali okupatori. Truman odgovara da Tito mora biti obaviješten o svemu. U ovom poglavlju nalazi se i izvještaj generala McNarneya od 1. svibnja, koji je uputio Savezničkoj komandi o stanju u Friuli Veneziji Giuliji, a koji govori da je njemački otpor prisutan još u Trstu, Rijeci, Koprju, Pazinu i Puli, da se odvijaju borbe na periferijama grada i da se u Friuliju nalazi između 15.000 i 20.000 Titovih partizana. Na kraju zaključuje da sve ovisi o Titu. Zatim su prikazani dijelovi dopisivanja Alexandera i Tita, u kojima svaki iznosi svoje planove, zanemarujući planove onog drugog. Zadnje Titovo pismo od 5. svibnja govori da je preuzeo stvari u svoje ruke. Od Nijemaca je oslobodio Istru, Trst, Monfalcone do Soče i operativna zona njegovih trupa sada je od izvora Soče do Gorice. Slaže se da Alexander može koristiti luke Trsta i Pule i željeni put Trst – Tarvisio kako bi njegove trupe prodrle u Austriju i, na kraju, želi da partizanske i savezničke trupe zajednički djeluju u borbi protiv Nijemaca. Uglavnom, Tito je političar i zapovjednik i stoga, po mišljenju autora, uvijek je bio korak ispred ostalih. Poglavlje završava izjavom da se u Friuli Veneziji Giuliji rat nastavlja i pod Titovom okupacijom.

Knjiga je zaključena poglavljem pod nazivom *Zatvorenici u Coroneu*, u kojem se govori o mučenjima koja su se događala u toj tršćanskoj tamnici. U ovom poglavlju otkriveni su mnogi događaji vezani za maltretiranje ljudi, ali otkriveni su i mučitelji koji su ih činili. Postoje dokumenti, manje poznati javnosti, arhivirani u *Kew Gardensu*, koji sadrže podatke o špijunima, mučiteljima, zločincima te njihovim suradnicima u Amsterdamu, Kijevu, Ateni, Šangaju. Govori se o maltretiranju što su ga provodili nacisti te odvođenju stanovnika u logore za istrebljenje, kao što su bili Bežec, Sobibór i Treblinka, koji su se nalazili na krajnjem istočnom dijelu Poljske, blizu granice s Bjelorusijom i Ukrajinom. U ovom poglavlju priložena je i prva izjava o savezničkim zatvorenicima, a potječe od 13. studenoga 1945. godine. Radi se o izvještaju podnarednika Rolanda Barkera, agenta *Special Operations Executivea* (SOE), gdje opisuje kako ga je uhvatila skupina Nijemaca te kako je bio ispiti-van i mučen. Zatim je bio premješten u Coroneo. Napominje da je bilo talijanskih, hrvatskih i drugih zatvorenika te da su svi bili mučeni i zlostavljani. Spominje i fra Placida Cortesea, rođenog u Cresu 1907. godine koji je pomagao zatvorenicima i izbavljao ih iz zatvora. Uхватili su ga 8. listopada 1944. godine, a njegova sudbina, kada jedan svjedok o njoj progovara, strašna je – bio je mučen i ubijen u Coroneu, a to je otkriveno tek 1995. godine. Do tada, govori autor, o njegovoj sudbini samo se nagađalo. Roland Barker u izvješću iznosi i detalje o samom zatvoru. Govori da

su višepozicionirani službenici bili Nijemci, a niža zaposlenja obnašali su Talijani, Česi, Slovenci, Rusi, čak i jedan Španjolac, poznat po svojoj brutalnosti. Govori da je osim njega bilo još uhićenih Britanaca i Amerikanaca. Autori kasnije iznose ime- na njemačkih službenika i drugih mučitelja, koje *British Intelligence* pomno prati, uhićuje, ispituje te na kraju osuđuje. U zadnjem odlomku knjige iznosi se podatak kako je na vojni sud priveden August Shiffer, mučitelj Amerikanaca i Engleza 1944. godine, te kako je nakon ispitivanja i suđenja osuđen na smrt.

Knjiga o kojoj je ovdje riječ daje nam pregled događaja u svijetu, a posebice na području Friuli Venezije Giulije i okolice u razdoblju između 1941. i 1945. godine. Bavi se i spornim pitanjima na tome području te planovima i mišljenjima svih pojedinih strana, dakle SAD-a, Velike Britanije, Jugoslavije, Italije i dr. Na prvi pogled, u ovome djelu nema subjektivnih dijelova ili izlaganja mišljenja njezinih autora. Sve što u knjizi stoji nalazi se zapisano u raznim dokumentima, pismima, izvještajima i na fotografijama koje se čuvaju u jednom od najistaknutijih svjetskih arhiva, u *Kew Gardensu*, kod Londona. Dakle, autori nastoje na objektivan i neutralan način prenijeti čitatelju sadržaje raznih dokumenata, uz najčešće priložen original. Knjiga je vrlo korisna s obzirom na to da sadrži još neobjavljene podatke vezane za Drugi svjetski rat i u našim krajevima. No, treba reći i to da autori slabo koriste hrvatsku i slovensku, odnosno jugoslavensku, literaturu, i onu od prije i onu nastalu nakon raspada SFRJ u početku 90-ih godina te osamostaljenja Hrvatske i Slovenije kao republika. Osim toga, u knjizi se jasno ne razabire da sporna područja uglavnom, a negdje bitno i u cjelini, nastanjuju Hrvati i Slovenci te da je stotinjak tisuća Hrvata i Slovenca Italija u međuraću otjerala s toga područja izvan državne granice. Za autore antifašistički slobodarski Narodnooslobodilački rat kao da nije i nacionalna borba protiv talijanskoga nacionalističkog, iredentističkog i fašističkog posezanja za ovim krajevima, a Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, odnosno NOV i PO Slovenije i NOV i PO Hrvatske – pred kraj rata preimenovana u Jugoslavensku armiju – ostaju samo partizanske, dakle gerilske jedinice.

Nina Spicijarić